

På forventet efterbevilling

Om tildeling af offentlige tilskud til højskoler og landbrugsskoler i Odense amtsrådskreds 1856 til 1892

Af Elisabeth Bloch

Dette er historien om to nyetablerede fynske højskoler og deres kamp om at tiltrække elever og offentlige tilskud. Den ene skole er Kristen Kolds, og historien om denne skoles begyndelse er en ikke ukendt del af højskolebevægelsens historie og selvforståelse. En genfortælling i denne sammenhæng er kun relevant, fordi den perspektiverer den anden skoles historie og myndighedernes rolle i forbindelse med tildelingen af tilskud.

For at begynde ved slutningen – så vedtog Rigsdagen den 12. april 1892 omsider den lov, som de mange nye højskoler havde sukket efter i årevis. Loven medførte en betydelig forhøjelse af de offentlige tilskud og bevirkede desuden, at fordelingen af offentlige midler blev lovmæssigt ordnet; elevtal blev i højere grad end tidligere afgørende for tilskuddets størrelse. Ironisk nok blev dette skoleår med større statstilskud end nogensinde det sidste for bondehøjskolen¹ i Lumby nord for Odense, som denne vinter gennemførte sit kursus med bare syv elever og derefter drejede nøglen om efter 33 års virksomhed.

Bondehøjskolen i Lumby var aldrig blevet den succes, som stifterne havde håbet. Både de amtslige skolemyndigheder og ministeriets tilsynsførende på højskoleområdet havde set positivt på skolen og havde støttet dens ansøgninger om tilskud. Men alligevel havde skolen haft svært ved at tiltrække elever; den var beregnet til 30, men havde i gennemsnit kun haft 20 elever; kun ti gange var gennemført et vinterkursus med mere end 25 elever. Tanken havde været, at skolen, når den var kommet godt i gang, mere eller mindre skulle klare sig selv økonomisk. Det blev aldrig realiseret.

Oprettelsen af bondehøjskolen i Lumby

Skolen var blevet oprettet i 1859 på initiativ af Landboforeningen for Hindsholm med Mesinges præst R.C. Lehn i spidsen. Lehns inspiration til initiativet var hans uvilje mod den bondehøjskole, som Kristen Kold siden 1853 havde drevet i nabobyen Dalby.² Ud over Lehns almindelige afstandtagen fra de ideer om kirke- og skolefrihed, som Kold stod for, og som Lehn anså for skadelige og undergravende for folkekirken og almueskolen, harmedes han over, at en skole som Kolds nød statsstøtte. Dertil kom, at Lehns bror, C.F.E. Lehn, var lærer i børneskolen i Dalby og mærkede Kolds tilstedeværelse på sit levebrød. Kolds skole i Dalby var nemlig tre-leddet og omfattede både, hvad vi i dag ville kalde en friskole, en efterskole og en højskole. Den første sommer havde Kold 20 børn i sin børneskole i Dalby.³

Når Lehn og hans ligesindede først gik i offensiven mod Kold i slutningen af 1855, hænger det nok sammen med, at fronterne i striden var blevet trukket skarpere op efter, at Rigsdagen i 1855 havde vedtaget både loven om sognebåndsløsning og loven om skolefrihed. Den nye lovgivning havde givet ny næring til den uro og splittelse, som i forvejen prægede de religiøse forhold på Hindsholm og foranledigede, at adskillige, heriblandt Kold, havde løst sognebånd til den nye grundtvigske provst J. V. Bloch i Kerteminde.⁴

I december 1855 indledte Lehn sin offensiv mod Kold med stiftelsen af Landboforeningen for Hindsholm, der som en af sine første handlinger indsamlede 344 underskrifter fra syv sogne på Hindsholm på en protestskivelse til ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet direkte rettet mod Kold. I skrivelsen hedder det bl.a.: »Tagges der saaledes først Hensyn til Skolen, da rører der sig vist nok i den om Kundskabs store Værd oplyste Bondestand, her som over alt Ønsket om en højere Skole, der var anlagt paa at føre den voxne Ungdom ud over de almindelige Almueskolars Standpunkt; men naar der her paa Hindsholm siges at være en saadan Skole eller Bondehøjskole, ja naar der i offentlige Beretninger anføres, at der af Statens Midler gives en aarlig Understøttelse af 400 Rbd. til denne, da udtaler den almindelige Mening sig skarpt om den Illusion, der her finder Sted og kun kan blænde de fjernere Staaende, idet der i bemeldte Institut, bosat i nærheden, kun kan opdages en Skole, hvor der ikke arbeides ud over de almindelige Skolekundskaaber, men hvori der derimod sørges for, at eensidige religiøs-kirkelige Anskuelse finde rigelig Næring, og saaledes maa det da siges, at Statens ovennævnte Midler i Virkeligheden kun blive anvendte til et Parti-Instituts eller en Propagandas Understøttelse.«⁵

Tidspunktet for dette anslag mod Kristen Kolds skole faldt uheldigvis sammen med, at hans årlige ansøgning om statstilskud for første gang siden 1851 ikke længere skulle sendes direkte til ministeriet. Ifølge skoleloven af 8. marts 1856 skulle ansøgninger om tilskud til bondehøjskoler for fremtiden behandles af to nye amtslige institutioner: amtsskoleinspektionen og skolerådet, og allerede i juni 1856 fik Kold gennem en af sine støtter, Cornelius Petersen, som var medlem af både amtsrådet og amtsskolerådet, at vide, at der var problemer i vente. Cornelius Petersen var efter eget udsagn det eneste medlem af skolerådet, der støttede Kolds skole. Alle fire provster i amtsskoleinspektionen var kritiske, og provst J.L. Rohmann havde fået til opgave at gennemføre et tilsynsbesøg, inden et eventuelt tilskud kunne tildeles.⁶

Sorø Akademis midler

Den første bevilling af statstilskud til bondehøjskoler var blevet til på en usædvanlig måde. En kreds af højskoletilhængere foreslog i forbindelse med 3. behandlingen af finansloven den 1. februar 1851, at der af Sorø Akademis midler skulle bevilges 2.000 rbd. i tilskud til bondehøjskolerne. Sammenkædningen mellem Sorø Akademis midler og bondehøjskolerne udsprang af Grundtvigs kongstanke om en folkehøjskole ved siden af den lærde skole i Sorø og oprettet ved hjælp af midler fra Sorø Akademis store formue.⁷ Efter Christian 8.s død måtte Grundtvigs plan skrinlægges.

Spørgsmålet om bondestandens oplysning interesserede imidlertid også den nye minister for kirke- og undervisningsvæsenet, D.G. Monrad. Den 3. maj 1848 ud-

Rasmus Christian Lehn, sognepræst i Mesinge 1848 til 1873. Igangsætter af Landboforeningen på Hindsholm og mangeårig bestyrelsesformand for Lumby bondehøjskole. (Gengivet efter Hanne Engberg).

sendte han en rundskrivelse til samtlige amtsråd og udbad sig kommentarer. Han omtalte behovet for at »bestyrke en sund, oplyst og frisindet offentlig Mening paa Landet« og understregede nødvendigheden af at finde »en Fremgangsmaade, der kan virke hurtigere end sædvanligvis er Tilfældet«. Dernæst fremsatte han et forslag om, at der i hvert amt skulle oprettes en skole, hvori der skulle undervises i dansk sprog, fædrelandets geografi, historie, forfatning, lovgivning og nationaløkonomi foruden geografi, verdenshistorie og naturlære (agerdyrkningslære). Monrad forestillede sig, at et fuldt kursus ville være af fem-seks års varighed, og at der til skolen knyttedes en bondegård, som blev drevet af eleverne.⁸

Heller ikke denne plan realiseredes. En vigtig årsag var uden tvivl tre-årskrigen samt den kendsgerning, at Monrad allerede var gået af som kirke- og undervisningsminister, inden undersøgelsen var tilendebragt. Endelig var hovedindtrykket af amtsrådenes svar, at de anså projektet for virkelighedsfjernt; bønderne ville savne både forkundskaber og interesse for at deltage.⁹

Sideløbende med disse initiativer ovenfra udgik der en række tiltag til at danne højskoler fra befolkningen selv. Det bedst kendte og mest vellykkede forsøg var Rødding Højskole, som blev oprettet med det sigte at ruste den danske bonde i Nordslesvig til modstand mod tyskheden. Rødding Højskole åbnede i 1844 med et par og 20 elever for midler, som var indsamlet ad privat vej.

I forbindelse med et møde i den Grundlovgivende forsamling fandt Grundtvig endnu en lejlighed til at holde en indtrængende tale til fordel for »skolen i Soer«.¹⁰

Grundtvig sagde bl.a.:

»Den Undervisningsanstalt, som Kong Kristian d. 8 udtrykkeligt lovede mig, den sidste Gang jeg saa hans Ansigt, den skulde – om den ikke i alt blev indrettet som jeg ønskede, – dog være tilgængelig for alle, uden hensyn til Stand og Syssel, uden noget pinligt Forhør, nogen Eksamen. Uden Hensyn til den personlige Del, jeg tager i denne Anstalts Skæbne, ikke blot fordi det var min Tanke i en lang række af Aar, min enestaaende Tanke, men fordi det ogsaa var den Tanke, til hvis Udførelse jeg agtede paa mine gamle Dage dog endnu at bidrage af al Kraft, fordi det var mit Haab, at jeg, som Kongen gav sit Ord paa, hvordan det end gik, skulle faa Lov til frit i Sorø paa mine gamle Dage at vise, om det var, som Saamange troede, et Hjernesvind, en Digter-drøm, eller om det var Folkets Tarv, at en saadan Anstalt oprettedes, – uden Hensyn hertil mener jeg, at det dog vel var værd at prøve, om der ikke kunde skabes, om der ikke kunde næres en folkelig, en fædrelandsk, en lystelig Oplysning, hvori vi alle kunne deltage, saa der uagtet al Forskjel, som der maatte være paa vore Sysler, paa vore Tankers Gang i mange Henseender, dog var Enemærker, hvor vi alle mødtes, hvor vi nødvendig alle skulde have Lys, som vi alle skal have Varme, til at fræmme det fælles bedste til Folkets Gavn, til Rigets Held«.

Den gamle digters tale gav ikke resultat; men foranledigede dog en diskussion, i forbindelse med hvilken professor Christian Flor, som var højskoleforstander i Rødding, foreslog, om ikke en del af de midler, som var tiltænkt Monrads amtsskoler eller Christian 8.s (og Grundtvigs) plan, såfremt ingen af disse blev ført ud i livet, kunne anvendes til sådanne højere undervisningsanstalter, som mere eller mindre lignede den, der allerede havde bestået sin prøve i Rødding. Flors forslag blev afvist, men er alligevel interessant, fordi der her for første gang foretages en kobling til Sorø Akademis midler; det var af den kilde, staten fra 1851 øste sine tilskud til højskolerne.

En bevilling »i Vind og Vejr«

I 1851 lykkedes det så pludselig at få bevillingen igennem i forbindelse med 3. behandlingen af finansloven; men der var ikke gjort noget forarbejde, og bevillingen blev derfor givet uden betingelser af nogen art. Det var således helt op til regeringen at administrere en bevilling, som den ikke havde bedt om og ikke ønskede. Selv blandt tilhængerne af folkehøjskolerne var der betænkeligheder ved omstændighederne. Således sagde herredsfoged J.P. With meget rammende, at han gerne stemte for 200.000 rbd. til bondehøjskolerne; men »2.000 Rbd. bevilligede til dette Øjemed, uden at man ved, hvor mange Skoler de skal deles imellem, hvor disse Skoler skal ligge, og hvorledes de vil blive indrettede, anser jeg for at bevillige i Vind og Vejr, og derfor vil jeg ikke stemme for«. Grundtvig indrømmede ved samme lejlighed, at planerne var svævende, men at man måtte begynde et sted. Hovedsagen, sagde Grundtvig, er dog, »at sagen kommer i levende bevægelse«. ¹¹

Den 10. maj 1851 udsendte kultusminister Madvig et cirkulære om sagen, men anvisningerne var meget upræcise. I cirkulæret hedder det bl.a.:

»Hvad de nærmere Betingelser angaar, hvorunder Understøttelsen ville kunne forventes bevilgede, bemærkes det forøvrigt, at Ministeriet anseer det for en Selvfølge, at det Tilskud, der ydes fra Statens Side, nærmest maa betragtes som et Bidrag til Lærerens Lønning, saa at der ikke kan være tale om at anbringe noget deraf i faste Eiendele eller større Apparater, og at Ministeriet ligeledes maa ansee det som en nødvendig Betingelse, at der foreligge Data for, at Beboerne selv ved egne Bestræbelser og Opofrelser ville gjøre Noget for Sagen. Fremdeles maa det oplyses, at den Skole for hvilken Understøttelsen attraaes virkelig med Hensyn til Underviisningens Omfang og Elevernes Alder gaar videre end den almindelige Almueskole, og at Skolen har Betydning for en noget større Kreds og har Disciple fra mere end den By eller det Sogn, hvori den er beliggende. Endelig maatte der fremlægges en Undervisningsplan, der kunde sætte Ministeriet istand til at bedømme den Nytte og Frugt, der kunde ventes af Skolens Virksomhed og det dertil ydede Tilskud«.

Efter at Madvig var gået af som minister, følte departementet sig uden retningslinier og rådspurgte Madvig. Af Madvigs svar fremgår det både, at han nærrede en vis uvilje mod højskolerne, og at han forestillede sig statstilskuddet af midlertidig karakter.¹² En reform af almueskolevæsenet lod imidlertid vente på sig, og statstilskud til bondehøjskoler af Sorø Akademis midler via finansloven skulle vise sig at blive en mere langvarig foreteelse, end Madvig havde forestillet sig. Uklarheden skabte den praksis, at ministeriet lod provsterne føre tilsyn med højskolerne således som de gjorde med det almindelige skolevæsen; de enkelte provster afgjorde oftest selv, hvordan de ville fortolke cirkulærets ord om »Nytte og Frugt«.

Skoleloven af 8. marts 1856 og administrationen af statstilskuddet til bondehøjskolerne

Med den nye skolelov ændredes først og fremmest den økonomiske administration af almueskolen på amtsplan; men loven fik også konsekvenser for tildelingen af tilskud til højskolerne, idet de amtslige skolemyndigheder fra nu af skulle være et medlem mellem skolerne og ministeriet. Til bestyrelsen af skolefondens midler oprettes to nye institutioner, et skoleråd bestående af amtmanden (formand), amtsrådets medlemmer samt repræsentanter for amtsrådskredsens købstæder, og en amtsskole-direktion (= alle amtsrådskredsens provstedirektioner, som hver især består af amtmanden og den lokale provst).¹³

Amtsskoledirektionen skulle træde sammen mindst en gang om året for at udarbejde et budget, en såkaldt virksomhedsplan, med overslag over skolefondens planlagte indtægter og udgifter for det kommende år, som gik fra 1. juli til 1. juli. Planen skulle derefter forelægges skolerådet, uden hvis samtykke ingen udgifter kunne afholdes af skolefonden. Skolerådet var berettiget til at foreslå ændringer i planen, som dog kun kunne gennemføres med amtsskoledirektionens samtykke eller, hvis denne nægtede at acceptere skolerådets forslag, efter særlig tilladelse fra kirke- og undervisningsministeriet.

Med hensyn til tilskuddet til skolefonden af Sorø Akademis midler til bondehøj-

skoler blev beløbet altid givet for det afsluttede finansår, dvs. at det udbetaltes et års tid efter, at det var sat på virksomhedsplanen.

I praksis foregik ansøgningsproceduren således, at bondehøjskolerne indsendte deres ansøgning til skolerådet i foråret efter en tidsfrist, som blev meddelt gennem dagbladene. Skolerådets formand sendte derefter ansøgningen i cirkulation mellem medlemmerne af amtsskoleledelsen. Som regel blev den provst, i hvis område skolen var beliggende, bedt om at komme med sine kommentarer først. Efter et møde i amtsskoleledelsen blev skolerådet præsenteret for amtsskoleledelsens indstilling på et årligt fællesmøde.

Om begrundelsen for at give lokale autoriteter indflydelse på tildelingen af støtte til bondehøjskolerne formulerede kultusminister Hall sig på følgende måde i Folketinget den 15. januar 1855:

»Det er efter min Overbevisning netop en meget stor Fordel, som vil følge af denne Lov [Skoleloven af 8. marts 1856], naar den maatte, som jeg haaber gaa igennem i denne Session, at disse Bidrag, foruden at de vilde kunde blive langt mere Frugbringende, ogsaa vilde kunde uddeles med langt større Sikkerhed og Betryggelse, naar Begjeringerne i den Henseende understøttes af de Mænd, som sidder i Skoleraadet, som paa Grund af den nærmere personlige Berøring og Kjendskab til de Locale Forhold er istand til at kunde give Ministeriet den fornødne Vejledning i Henseende til, hvor og med hvor stort et Beløb man skal komme til Hjælp til dette Øjemeds Opnaaelse paa forskjellige Steder, og for Fremtiden vil det altsaa blive de Andragender, der saaledes maatte indkomme fra de forskjellige Skoleraads Side, der vilde begrunde Ministeriets Begjæring om Summen til dette Øjemed, og Beløbets Størrelse og Omfang vil altsaa afhænge af, hvor vel motiverede Ministeriet maatte Finde de Andragender, der komme fra de forskjellige Skoleraads Side«.

Det blev aldrig klart, hvor megen vægt ministeriet kunne forventes at ville lægge på de amtslige skolemyndigheders indstilling. I forbindelse med den endelige redaktion af finansloven i januar 1857 blev det fastslået, at ministeren ikke var absolut bundet af skolerådernes indstillinger. Det var således op til den enkelte minister at beslutte, hvilken vægt han ønskede at lægge på skolerådets indstilling.¹⁴ Rosenørn-Theilmann, som var kultusminister i februar 1867, sagde f.eks., at han »ikke vil fravige den Praxis, som jeg har forefundet i Ministeriet, at man lægger særdeles stor Vægt paa, at Skoleraadet eller Amtskommunen giver tilkjende, at den Skole, som der er tale om at understøtte, ogsaa nyder Understøttelse fra Egnen selv; jeg seer ingen Grund til at fravige denne Praxis, som jeg finder fuldstændig velbegrundet.«¹⁵

Den nye skolelov blev imidlertid ikke gammel, før røster i Folketinget begyndte at beklage sig over, at bondehøjskolernes interesser syntes dårligt repræsenterede i skolerådene. Allerede under en debat i Folketinget den 17. januar 1857 udtrykte Grundtvig, at »Det gaar altsaa allerede vidt med de skadelige Følger af, at det er betroet Skoleraadene, der sædvanligt kun have liden Interesse for en virkelig fremskridende Folkeoplysning, at afgøre, om der skal tilflyde disse Anstalter nogen Under-

støttelse eller ikke«. Alberti påpegede ved samme lejlighed, at højskolerne behandles med »stor Fornemhed og oversees af de Folk, som henregnes til de Lærde og til Embedsstanden«. Angrebene fik D.G. Monrad på talerstolen for at forsvare skolerådene; men da han i sin argumentation fremhævede, at skolerådene var en kommunal institution valgt af folkets midte »i Overensstemmelse med den hele Udvikling, som jeg netop troede ville finde Genklang i denne Forsamling«, måtte I.A. Hansen tage til genmæle. Denne påpegede, at således som valgloven var indrettet repræsenterede skolerådene i hvert fald ikke almuen. Endvidere mente han, at der i den højere gejstlige embedsstand var en uvilje mod skolerne, som alene havde sin baggrund i, at den ikke havde det samme formynderskab over disse skoler som over det almindelige skolevæsen.¹⁶

Bondehøjskolen i Dalby og autoriteterne

Ministeriet havde aldrig været ovenud begejstrede for Kolds skole; men ved gode venners og den velvillige provst A.C.L. Heibergs hjælp havde han dog fået udbetalt støtte hvert år i perioden 1851-1856, først til skolen i Ryslinge og fra 1853 til skolen i Dalby.¹⁷

Sammen med sin første ansøgning til ministeriet havde Kold indsendt en plan for skolens virksomhed, som ministeriet havde fundet »eensidig og lidet beregnet paa en sund og praktisk Livsudvikling for unge Mennesker af Bondestanden«. Alligevel havde man bevilget et tilskud som forsøg, på betingelse af at provst H.P. Engelbreth fik adgang til at se skolen nærmere efter i sømmene. Provsten var heller ikke begejstret. Han konkluderede, at han, eftersom der ikke havde været afholdt eksamen, ikke kunne have nogen mening om skolens fremgang, men at skolens metode »formeentligen vil bringe liden Frugt for unge mennesker af Bondestanden, hvis Dannelse og Opfatningsevne neppe er udviklet i den Grad, at et mundtligt Foredrag af dem tilfulde eller blot nogenledes kan fattes og bevares«.

Da Kold i november 1852 søgte om tilskud 2. gang, fik han pastor Vilhelm Birke-dal til at lave en anbefaling. Ministeriet tildelte Kold tilskuddet, men meddelte ham samtidigt, at han for fremtiden måtte henvende sig til vedkommende provst. I 1853 flyttede Kold skolen fra Ryslinge til Dalby og kom derefter under tilsyn af provst Heiberg i Kerteminde, som var velvilligt indstillet.¹⁸

Da Kold i januar 1857 sendte sin første ansøgning til amtsskoledirektionen, kendte han godt til Landboforeningen for Hindsholms protestskrivelse, og for at styrke sin sag fremhævede han dels den omstændighed, at ministeriet siden 1851 havde fundet hans skole værdig til understøttelse, dels vedlagde han til støtte for ansøgningen anbefalinger fra en række tidligere elever og forældre til tidligere elever.

Provst Rohmann, i hvis område Kolds skole lå, skulle som den første vurdere ansøgningen. Anbefalingerne mente Rohmann næppe kunne tillægges megen værdi, idet de måtte betragtes som »villige Vidner«. Hvad angik det personlige indtryk af skolen, som han havde fået ved et besøg i november 1856, fremhævede han især Kolds undervisning som problematisk, mens medlæreren Poulsen Dals præstation var »ulige mere tilfredsstillende«. Trods sine kritiske kommentarer konkluderede han forsigtigt, at »Da der ingen Examen holdes (...) vil det altid være en mærkelig

Dalby bondehøjskole (tegning i Fr. Nygaard: Kristen Kold – Folkehøjskolens banebryder, 1895). (Gengivet efter Hanne Engberg)

Sag at skulle afgive en paalidelig Dom«. Endelig hæftede han sig ved, at der er »rejt en offentlig Indsigelse imod et saadant Tilskud, med den Beskyldning, at Skolen, som højere Bondeskole betragtet, kun er en Illusion«. Rohmann anbefalede, »at Amtsskoledirektionen bruger Varsomhed saavel med at nægte som med at tilstaa Understøttelse«, og foreslog, at der – inden et tilskud evt. blev bevilget – forlangtes en undervisningsplan samt en erklæring fra Dalby-Stubberup sogneforstanderskab om, hvorvidt skolen kunne karakteriseres som en højere bondehøjskole.¹⁹

Sogneforstanderskabet blev derfor bedt om kommentere sagen; den stod splittet i spørgsmålet og afgav to forskellige kommentarer.

Et flertal på seks personer bemærkede således i sin erklæring,

»at nogle af dets Medlemmer hylde det grundvigske Partis Anskuelser med Hensyn til Skole og Kirke, der finder et Støttepunkt i den [?] højere Bondeskole; medens andre Medlemmer af Forstanderskabet have et for hint Parti modsat Mening om Skoleundervisningen, der saaledes maa gøre sig gjældende i en Udtalelse om Skolelærer Kolds saakaldte Højskole«.

De konkluderede ligesom Rohmann, at Kolds skole burde nægtes understøttelse med den begrundelse, at der ikke forelå nogen plan for undervisningen; skolens vær-

*Jørgen Lindegaard Rohmann, provst for
Bjerger-Åsum provsti 1856-1860 og til-
synsførende for bondehøjskolen i Dalby.
(Gengivet efter Hanne Engberg).*

di lod sig ikke bedømme, fordi der ikke blev afholdt eksamen; vidnesbyrdene til fordel for skolen var afgivet af tilhængere af det grundtvigske parti og kunne derfor ikke tillægges nogen værdi.

Mindretallet på fem fremførte i sin indstilling, at man ikke kunne tilslutte sig flertalserklæringen, som ikke i »Et og Alt bærer Sandhedens Præg«. Med henvisning til den plan for skolens virksomhed, som Kold havde udarbejdet til ministeriet i 1851, ville mindretallet fastholde, at der altså fandtes en plan, og at skolen »har været stillet under Tilsyn først af Provst Engelbreth, siden af Provst A.C.L. Heiberg og sidst af Pastor Møller i Dalby«; skolen havde opnået understøttelse på anbefaling af disse mænd.

Mindretallet afviste helt flertallets kommentarer om partianskuelser som uforståelige i en vurdering af skolens berettigelse til understøttelse; mindretallet havde faktisk i modsætning til de øvrige sogneforstandere besøgt skolen; herefter kunne mindretalsmedlemmerne erklære, at undervisningen var god; de anbefalede amts-skoledirektionen at støtte skolen økonomisk.

Det interessante i denne sammenhæng er imidlertid ikke så meget sogneforstanderskabets splittelse – den var forudsigelig – men at Rohmann overhovedet stillede sit forslag. Han kan næppe have kendt så lidt til tingenes tilstand på Hindsholm, at han selv har troet på forslaget som bidrag til sagens afklaring. Mere sandsynligt er det, at de foreslåede erklæringer snarere skulle legitimere en afvisning i amtsskole-direktionen af Kolds ansøgning end bidrage til oplysning om skolens kvalitet.

Resultatet blev, som Cornelius Petersen havde advaret Kold om i sommeren 1856, at amtsskole-direktionen indstillede til skolerådet, at ansøgningen skulle afvises.²⁰ Ministeriet følger imidlertid ikke indstillingen og meddeler i august, at Kold skulle

have et tilskud på 400 rbd. Indrømmelsen til amtsmyndighederne bestod i, at Kold blev pålagt at indsende et skoleprogram, inden pengene kunne udbetales. Nu sker der imidlertid det underlige, at ministeriets beslutning via Rohmann havner hos sognepræsten i Dalby, C.E. Møller, som glemmer at ekspedere sagen videre. I oktober 1857 læser Kold i et referat fra skolerådsmødet i avisen, at han har fået sit tilskud; men først da han via Cornelius Petersen har henvendt sig direkte til D.G. Monrad for at få at vide, hvordan han får pengene udbetalt, bliver det opklaret, at der nu i fem måneder har ligget en henvendelse til Kold hos pastor Møller. Møller beklager skriftligt over for Kold og giver ham 14 dage til at indsende den skoleplan, som var en betingelse for, at støtten kunne udbetales. Inden Kold får indsendt planen, får han imidlertid via Rohmann besked om, at ministeriet har forlangt en indberetning om skolen, og den 26. marts 1858 møder amtmanden og amtsskoledirektionens fire provster op i Dalby. Besøget tilfredsstiller tilsyneladende de besøgende, for inden de forlader skolen, har Kold fået udbetalt sin støtte både for året før og samme vinter.²¹

Kristen Kold har selv plejet en myte om, at de kritiske amtsskolemyndigheder efter besøget den 26. marts 1858 indså skolens kvaliteter og bøjede sig for dens succes, selv om han konsekvent holdt fast i den gudelige vækkelse som skolen udgangspunkt. Blandt hovedkilderne til myten er Kolds beretning om eksamensdagen i Dalby. Beretningen, som var et brev til provst Heiberg, blev i 1902 optrykt i *Høj-skolebladet*, og er siden gengivet utallige gange.²² En anden kilde er Kolds tale på et af de kirkelige vennemøder, i hvilken Kold med stor overlegenhed refererer en samtale med D.G. Monrad, som på det tidspunkt var overskoledirektør. Monrad havde spurgt til Kolds nye skoleplan, og Kold skulle efter eget udsagn have svaret det samme, som han i sin tid havde svaret provst Rohmann,

*»at vi havde egentlig ingen Methode, og naar der blev spurgt mig om Planen, saa sagde jeg, at vi har ingen Plan: men hvad vil I da med en Skole? sagde Monrad. Da jeg var 18 Aar, svarede jeg, lærte jeg at elske Gud og min Næste, og det var jeg saa glad ved, at jeg dengang besluttede at anvende min Tid og mine Kræfter til at hjælpe min Næste tilrette med det samme, og det er egentlig det, Skolen vil lære Folk, at elske Gud, sin Næste og sit Fædreland. Aa ja, sagde Monrad, det er jo et meget hæderligt Formaale«.*²³

Realiteten er imidlertid, som også Hanne Engberg har påpeget, at Kold kører et dobbeltløb.

I sine ansøgninger refererer han altid til de eksisterende skoleplaner (fra henholdsvis 1851 og 1858), og ved at indføre fag som kemi og landmåling forsøgte han at tage brodden af den del af myndighedernes kritik, som gik på, at kundskabsformidlingen i hans vækkelsesskole var for svag; men udadtil forsøgte han at give udseende af, at han stod fast. Påstanden om at skolen »vandt Seier«, og at myndighederne ændrede holdning til hans skole efter eksamensdagen i marts 1858, holder, som det vil fremgå, heller ikke.

Samme dag som tilsynsbesøget i Dalby skriver amtmand C. Fischer og provsterne Hald og Rohmann på amtsskoledirektionens vegne til ministeriet. De erklærede,

at de stort set havde været tilfredse med det, de havde set, og at Kold havde fået udbetalt den støtte, som tilkom ham for 1856/57, og at de ikke havde noget at indvende mod, at der også for året 1857/58 blev udbetalt statstilskud til Kolds skole, »for saavidt ingen ligesaa competente Ansøgere maatte melde sig forinden«. Endvidere fandt de herrer sig foranlediget til at tilføje, at man ikke mente, at skolen havde en sådan værdi, at der måtte tillægges den en automatisk tilbagevendende understøttelse, idet der i amtsråds kredsen efterhånden var en del aftenskoler, hvis undervisning næsten var på højde med undervisningen i Dalby. Endelig anbefaler de, at skolen, såfremt den alligevel ville blive tilstået offentlig understøttelse, må indordnes under det almindelige skoletilsyn.²⁴

Året efter, 18. maj, indstiller amtsskoledirektionen endnu en gang Kolds skole til 400 rbd. for året 1858/59; men bare to dage senere meddeler man imidlertid ministeriet, at man ikke har været i stand til at fremskaffe de af ministeriet forlangte oplysninger om skolens tilstand og fremgang. Man undskylder sig med, at de oplysninger, som skolens forstander og Dalby-Stubberups sogneforstanderskab havde indsendt, »ikke var saa fuldstændige og paalidelige, at de kunne give en tilfredsstillende Sikkerhed for, at det ovennævnte Tilskud til højere Bondeskoler vilde finde en hensigtsmæssig Anvendelse«. At amtsskoledirektionen ikke selv havde besøgt skolen, undskyldte man dels med skolens afsides beliggenhed, dels med at skolen nu var ophørt for vinteren. Endelig anbefalede amtsskoledirektionen, at de tre sogneforstanderskaber på Hindsholm hver skulle udpege en person, og at de tre tilsammen

skulle udgøre et særligt tilsyn, dog således, at amtsskoledirektionen til enhver tid måtte være forbeholdt et lignende tilsyn.²⁵ Dette forslag afvises i et brev underskrevet af D.G. Monrad den 15. juni med den begrundelse, at et sådant lokalt og umiddelbart tilsyn vil være uforeneligt, med skolens private karakter. Desuden finder ministeriet ikke et sådant tilsyn nødvendigt »da Skoledirectionen selv maa kunne undersøge Skolen, naar den dertil finder Lejlighed, og forlange Examen afholdt til en Tid, der er belejlig saavel for den som for Skoleraadets Medlemmer, hvis Nogen af disse skulde ønske at være tilstede derved«.

Når man ser bort fra skolens ideologiske ståsted, var det, der angiveligt irriterede de amtslige autoriteter mest ved Kolds skole, at han nægtede at underkaste sin skole et offentligt tilsyn på amtsskoledirektionens præmisser, et fænomen som tilsyneladende ikke var helt atypisk for amtsskoledirektionerne andre steder i landet.²⁶ Det ser imidlertid heller ikke ud som om, de amtslige myndigheder efter besøget den 28. marts 1858 gjorde sig de store anstrengelser for at gennemføre et tilsyn hos Kold. Om baggrunden for dette var, at man fandt det omsonst, når Kold ikke ville afholde eksamen, eller om det i virkeligheden var ganske belejligt for amtsskoledirektionen, at man som begrundelse for ikke at gennemføre noget egentligt tilsyn med Kolds skole kunne henvise til Kolds principielle modstand mod eksamen, får stå usagt.

Mønsterskolen i Lumby

Trods amtsskoledirektionens noget kølige holdning modtog Kold altså atter i 1859 sit sædvanlige tilskud på 400 rbd. men på virksomhedsplanen, som blev udfærdiget samme dag, som det ovenfor citerede brev til ministeriet, optræder der nu på udgiftssiden en post på 1.000 rbd. til »højere Bondeskoler« i stedet for de sædvanlige 400 rbd., som Kold plejede at få.

Det er, som tidligere nævnt, Landboforeningen på Hindsholm, der har taget initiativ til oprettelsen af en højere bondeskole i Lumby,²⁷ og det er tydeligt, at den fra starten fik en helt anden modtagelse i amtsskoledirektionen og skolerådet. 3. marts 1859 orienterede pastor Lehn officielt amtsskoledirektionen om planen, herunder om åbningen af bondehøjskolen den 1. november 1859; 16. april 1859 vedtog amtsskoledirektionen og skolerådet på et fællesmøde at optage udgiften på virksomhedsplanen for 1859/60. Yderligere blev støtte til opførelsen af en ny skolebygning stillet i udsigt. Det blev besluttet, at provst Hald, der havde særligt kendskab til projektet, skulle udarbejde forslag til amtsskoledirektionen om, hvordan sagen skulle gribes an. Ifølge Halds forslag skulle der af skolefonden ydes 900 rbd. til lærerløn (forstanderen og andenlærer) samt 200 rbd. om året i tre år i bygningshjælp. Skolen tænktes opført på en del af præstegårdsjorden, som provst Hald med ministeriets tilfaldelse ville leje ud på fordelagtige vilkår.

Amtsskoledirektionen tilsluttede sig Halds forslag, men skolerådet holdt lidt igen. Man vil godt være med til at yde 600 rbd. i bygningshjælp; men tilskud til lærerløn måtte tidsbegrænses i første omgang til to år.²⁸ Men uanset denne modifikation opnåede bondehøjskolen i Lumby altså tilsagn om en betydelig støtte, allerede inden den overhovedet var etableret. En del af beløbet håbede man at få igen ved et ekstra tilskud fra Sorø Akademi, men resten af udgiften var amtet altså parat til selv at afholde.

Kolds skole fik ikke amtstilskud; hverken før eller efter oprettelsen af skolen i Lumby. Lægges den amtslige og den statslige støtte sammen, opnåede bondehøjskolen i Lumby i perioden 1859 til 1893 en offentlig understøttelse på 41.360 kr., hvilket svarede til godt 67 kr. pr. elev og 1.253 kr. pr. år. Til sammenligning fik Kold i perioden 1851 til 1870 13.200 kr., hvilket svarer til godt 7 kr. pr. elev og 695 kr. pr. år.²⁹

»Den Gren skal tidlig bøjes, som god Krog skal vorde«³⁰

Det offentlige tilsyn med bondehøjskolen i Lumby var en af de ting, som helt fra begyndelsen havde fundet en for de amtslige skolemyndigheder tilfredsstillende form. Det fremgik nemlig af skolens vedtægter, at amtsskoledirektionen skulle godkende såvel valget af bestyrelsesmedlemmer som lærere til skolen, og hvert år indsendtes sammen med ansøgningen om støtte både årsberetning, skoleplaner og regnskaber. Til gengæld havde skolens bestyrelse en vel ikke ubegrundet forventning om, at dens ansøgninger om understøttelse af skolefonden fik en gunstig behandling. Det er således karakteristisk for de ansøgninger, som bondehøjskolens bestyrelse sender til skolerådet, at man dels lægger vægt på at vise, at man er villig til at underkaste sig autoriteternes vilje, dels at man antyder amtsskoledirektionens og skolerådets pligt til at støtte en skole, som i enhver henseende havde tilpasset sig myndighedernes forventninger. Det blev nævnt, at de store beløb, som nu engang var investeret i foretagendet, ville være spildte i tilfælde af skolens eventuelle lukning. Den 22. januar 1862 skrev bestyrelsesformand Lehn til amtsskoledirektionen, »at Bestyrelsens Haab om Skolens fremtidige Bestaaen kun kan være knyttet til Amtsskoledirektionens Beskyttelse«.³¹ Den 8. april 1863 skriver Lehn: »Bestyrelsen har ladet det være sig magtpaaliggende at indordne sig under Amtsskoledirektionen og vinde denne Autoritets Bifald for ethvert Skridt«.³² I forbindelse med bestræbelserne på at genåbne skolen efter krigen skriver Lehns efterfølger som bestyrelsesformand, Christian Westergaard, den 23. april 1865:

*»I Erkjendelse af en saadan Læreanstalts store Vigtighed for Bondestanden og i Betragtning af de betydelige Offere, der saavel af det Offentlige som af private er ydet til dens Oprettelse og bestaaen, maatte Bestyrelsen anse det for sin Pligt med Alvor at virke for, at den paany kan træde i Virksomhed i førstkomende Vinterhalvaar«.*³³ Den 8. november 1876 hedder det helt uden omsvøb: *»Da Skolen har nydt aarlig Understøttelse af fornævnte Midler [skolefonden og Sorø Akademis midler] og ikke kan bestaa uden den, saa forventer Bestyrelsen gunstig Bevilling paa dette underdanige Andragende«.*³⁴

Samarbejdsvilje og autoritetstro lægger bondehøjskolens bestyrelse ligeledes for dagen, da ministeriet i 1876 beslutter at udpege en tilsynsmand,³⁵ og beder skolerne oplyse i deres ansøgninger, om de er villige til at lade deres skoler »undersøge af en af Ministeriet dertil beskikket Mand«. Den 8. november 1876 skriver bestyrelsesformanden, som nu hedder Stohr: »Det vilde være Bestyrelsen særdeles kjært, om Skolen maa blive underkastet Inspektion af den fra Ministeriet udsendte Inspektør«.

Bondehøjskolen i Lumby. Fotografiet, som er i meget dårlig stand, er ikke dateret. (Lumby lokalhistoriske arkiv.)

Den 21. juni 1876 var dr. Mathias Steenstrup blevet udnævnt som ministeriets tilsynsførende på højskoleområdet. Trods modstanden mod ordningen og trods det faktum, at Steenstrup var højremand, indledes ifølge Roar Skovmand en periode, som var præget af fredsstemning og stor forståelse ikke mindst for de grundtvigske højskoler.³⁶ Da der med tiden blev for meget arbejde for en mand, blev docent ved Landbohøjskolen, Ludvig Feilberg, i 1887 udnævnt til ministeriets anden tilsynsførende. Også han blev, ifølge Roar Skovmand, en forstående og afholdt tilsynsmand.³⁷ Men ligesom de amtslige skolemyndigheder i Odense amtsrådsreds tilsyneladende mente sig berettiget til klare præferencer, når det gjaldt valg af højskole-type, så havde de to ministerielle tilsynsmænd også deres præferencer. Nok var de mere forsigtige med at udtrykke deres holdninger offentligt – det var jo i provisorie-årene; men der er igen tvivl om, at begge foretrak højskoler ledet af højremænd. Da f.eks. Lars Dinesen, som var sekretær i Højres forretningsudvalg, i 1888 efterspurgte en liste over loyale og gode skoler, som partiet kunne anvise unge mennesker, udarbejdede Steenstrup beredvilligt en sådan liste, idet han dog gjorde opmærksom på, at der ikke måtte henvises til ham som kilde.³⁸ Lumby Landboskole stod på denne liste, ligesom den også var blandt de skoler, som søgte statstilskud i 1877, da en lang række andre skoler i protest mod finanslovsprovisoriet undlod at søge. Da bestyrelsen

for Lumby-skolen i 1890 havde valgt landbrugskandidat H. Madsen til ny forstander, kommenterede Ludvig Feilberg valget på følgende måde i et brev til bestyrelsesformanden, pastor Urban Hansen: »Mon nu den nye Forstander vil lede Skolen i det samme Spor som hidtil? Salling i Ribe, hvor han kommer fra, er nok en ivrig Venstremand. Vi faar nu se«. ³⁹

Men selv om bondehøjskolen i Lumby faldt i myndighedernes smag og opnåede en betydelig offentlig støtte, havde skolen det ikke let. Hovedproblemet var, trods den betydelige offentlige støtte, økonomien og det svigtende elevtal. I de første år var det den gæld, man havde stiftet i forbindelse med skolens oprettelse, der var problemet. Senere var der andre forklaringer; nødvendige hovedreparationer på tag og vinduer, krigen i 1864 betød, at skolen måtte lukke et vinterhalvår, konkurrence fra et stadigt stigende antal højskoler og trange tider i al almindelighed. Endelig var der det forhold, at man i Lumby anså det for strengt nødvendigt, at et kursus strakte sig over to vinterhalvår, mens der ifølge bestyrelsesformanden beklageligvis »findes Skoler, som lære deres Elever at fuldende et Cursus paa mindre end et Aar«. ⁴⁰

Men der var også andre problemer. I slutningen af 1862 ragede bestyrelsesformand Lehn uklar med skolens forstander, pastor Gudme. Sidstnævnte havde tilsyneladende tilladt, at skolens andenlærer, landinspektør Holm, brugte mindre tid på regneundervisning for at få mere tid til markstudier i landmåling. Ifølge Gudme var der tale om en »Misforstaaelse« mellem ham selv og bestyrelsesformanden, men Lehn var rasende og mente, at tonen i Gudmes breve havde været »usømmelig« og udtryk for »Forstanderens Protest mod Bestyrelsens Myndighed«. Enden på sagen blev, at både Holm og Gudme blev fyret, men i kølvandet fulgte en strid om, hvor længe Gudme var berettiget til løn. Gudme truede med at gå rettens vej; amtsskoledirektion og skoleråd inddrog i sagen, som endte med et forlig mellem Gudme og bestyrelsen. Det blev nu besluttet, at forstanderen ikke længere skulle være medlem af bestyrelsen. Provst Struers kommentar: »Jeg kan ikke undlade at erkjende Sandheden i Hr. Kolds Paastand om hans Skole, »at der er mere Sammenhold«. ⁴¹

Mærkeligt nok blev den afskedigede landinspektør Holm med Lehns anbefaling udnævnt til skolens nye forstander, men Holm havde ikke heldet med sig. ⁴² Allerede halvvejs i Holms første vinterkursus begyndte eleverne at falde fra. I januar 1864 skrev den nye bestyrelsesformand, Mikkelt Jeppesen, til amtsskoledirektionen, at bedst som det så rigtigt lovende ud for skolen, og man var begyndt at få elever fra Bogen og Assens, ja, en enkelt helt fra Sjælland, og bestyrelsen deraf med tilfredshed havde konstateret, »at Skolen har vundet Annerkjendelse og kunde vente Elever fra en videre Kreds end hidtil«, ja, så havde den nu indtrådt truende tilstand

»Allerede yttret sin Indflydelse, idet een Elev er indkaldt til Krigstjeneste og to andre ere kaldet bort paa Grund af total Mangel paa Arbejdskraft i Hjemmet, og der er Grund til at befrygte, at Skolen vil blive yderst ringe besøgt til næste Vinter, dersom Landets Ro virkelig bliver forstyrret«. ⁴³

Skolen må lukke i vinterhalvåret 1864/65, og inden den kommer i gang igen, har forstander Holm opgivet og er tilsyneladende rejst til Amerika for at prøve sin lykke der.⁴⁴ I maj 1864 træffes der på Halds forslag beslutning om, at skolefonden får sikkerhed i skolens bygning i tilfælde af en permanent lukning.⁴⁵

Efter en fire-årig periode med Julius N. Jensen som skolens forstander tiltræder agronom K. Frantzen i 1869. De første ti år går det rimelig godt. Det gennemsnitlige elevtal ligger på 28 pr. år, men økonomien skranter fortsat. I 1873, hvor skolen opnår sit højeste elevtal nogensinde (36), og hvor det samlede tilskud er blevet nedsat med 200 kr. må bestyrelsesformanden anmode om at få det gamle tilskud igen. Begrundelsen er, at forstanderens løn er så ringe, at han knapt kan forsørge sin store familie, og at man næppe kan holde på ham i længden med en så ringe løn.⁴⁶

Frantzen er tilsyneladende en afholdt forstander, og i den årlige ansøgning til skolerådet skriver bestyrelsesformanden i 1887, at når skolen ikke forlængst er bukket under for den voksende konkurrence, skyldes det »det Kjendskab, mange rundt om i Landet har til Forstanderens Person og Dygtighed og Tilliden til hans Virksomhed.⁴⁷ Af en af dr. Steenstrups indberetninger får man måske en ide om, hvorfor skolen havde svært ved at tiltrække elever. Steenstrup skriver:

»Ved mit Besøg her i Marts 1877 fik jeg det Indtryk, at Eleverne bleve usædvanlig dygtige i de almindelige Skolefag. Derimod mangler her den flersidige dybere Indvirkning i almenmenneskelig Henseende, som vindes i Vækkelses-skolen.⁴⁸ Selv Sang mangler, da ingen af de nuværende Lærere kunne synge«.

Forstander Knud Frantzen og hustru Henriette Laurine Engberg. Knud Frantzen var i 21 år Lumby bondehøjskoles forstander. De første ti år var elevtallet tilfredsstillende, men både skolen og familien Frantzens økonomi skranter. Herefter går det ned af bakke for både skolen og Frantzen. (Se note 49). Kopi fra pastor Urban Hansens sognebeskrivelse. (Lumby lokalhistoriske arkiv)

Elevtallet falder igen og ligger i Frantzens sidste ti år på knap 20 elever i gennemsnit pr. år. I 1890 har Frantzen fået nok og beslutter sig for at forlade Lumby for at blive forstander ved Oddense Højskole ved Viborg.⁴⁹ Ministeriets tilsynsførende, Ludvig Feilberg, som Frantzen selv har holdt orienteret om sagens udvikling, skrev 16. oktober 1890 til pastor Urban Hansen: »Stakkels Frantzen! At han ikke kunde holde ud saa længe, til vi fik Landboskoleloven igjennem«.⁵⁰

Trods Feilbergs skepsis over for den nye forstander, H. Madsen, mente bestyrelsen i 1891, at den i ham »have fundet en Mand, der har baade Evne og Villighed til at fastholde Skolens Gjerning i det gode Spor, som trods Tidernes Tryk har sikret den Skoleraadets Interesse og Bistand hidtil«.⁵¹ Men skolerådets tålmodighed var ved at være opbrugt. Ansøgningen førte til en bevilling på kun 300 kr. vedtaget med lige antal stemmer for og imod. Året efter slog amtet pengekassen i. Skolen når lige at få et statstilskud på 1.200 kr. efter reglerne i den nye højskolelov. Men med kun syv indskrevne elever var der ikke grundlag for at fortsætte.

Frem til 1899 nærede bestyrelsen fortsat håb om skolens genåbning, men i 1899 besluttede den sig for nedlæggelsen, og amtsrådet tog initiativ til at sælge skolebygninger og inventar, som skolefonden jo havde fået sikkerhed i i 1864.⁵² Klaus Berntsen skriver i sine erindringer:

*»Mange Aar senere fik jeg som Medlem af Odense Amts- og Skoleraad den Opgave at sælge Lumby Højskole med alt Tilbehør, for at det indvundne Beløb kunde blive et lille Afdrag paa de mange Penge, Skolen havde kostet Amtet. De Mænd, som stiftede den, drømte ikke om, at det skulde blive en af Kolds Elever, der skrinlagde deres mislykkede Værk«.*⁵³

Triumfen i Dalum

Da Lumby landboskole lukkede, havde Kold været død i 23 år. Efter hans død havde hans søster Marie og hendes mand J.P. Lebæk forsøgt at drive skolen videre som en ren pigeskole, men deres bestræbelser bar ikke frugt, og i 1883 måtte skolen lukke. Der blev gjort flere forsøg på at genåbne højskolen, men tiderne var vanskelige både i økonomisk og politisk henseende, og først i 1886 lykkedes det for en kreds af Kolds beundrere med Frederik Nygaard i spidsen at etablere Dalum landbrugsskole – en landbrugsfaglig skole på højskolens grund.⁵⁴

Selv om det altså ikke var Kolds egen skole, der slog Lumby-skolen ud, er det nok ikke urimeligt at antage, at konkurrencen med højskolebevægelsen i almindelighed og fra 1886 med Dalum landbrugsskole har gjort det vanskeligt for Lumby landboskole. Ironisk nok tyder meget på, at amtsskolemyndighederne i 1859 havde troet og håbet, at Kold ville miste den offentlige understøttelse og bukke under i konkurrencen med Lumby. Amtsskoleinspektionens forbeholdne indstillinger til ministeriet fra 1858 og 1859 viser, at man ligesom Madvig i 1851 (note 12) nødigt ville bringe sig i en situation, hvor der skabtes præcedens for tilbagevendende tilskud. Også en påtegning af provst Hald på Kolds ansøgninger i 1861 tyder på forestillinger om en mulig lukning af Kolds skole.

I foråret 1860 opstod der i ministeriet usikkerhed om, hvor stort et beløb skolerå-

*Kristen Kolds
ansøgning til Oden-
se Amtsråds skole-
råd for skoleåret
1859/60. I sine
ansøgninger refere-
rer Kold altid til de
eksisterende skole-
planer, og ved at
indføre fag som kemi
og landmåling for-
søgte han at tage
brodden af den del
af myndighedernes
kritik, som gik på, at
kundskabsformidlin-
gen i hans vækkel-
sesskole var for
svag; men udadtil
forsøgte han at give
udseende af, at han
nægtede at indordne
sig. (Landsarkivet
for Fyn).*

det på Fyn havde ansøgt af Sorø Akademis midler. Dette foranledigede ministeriet til at forlange oplyst, »om det er tilsigtet, at Beløbet skal komme den ene eller begge Skoleraadskredsens højere Bondeskoler til Del, og i sidstnævnte Fald, i hvilket Forhold det agtes fordeelt mellem dem«. ⁵⁵ Amtmanden svarede som formand for skolerådet, at man håbede på et tilskud på 800 rbd., og at fordelingen ville være 400 til hver, forudsat at Kolds skole fortsat kvalificerede sig til tilskud. Det er dette svar,

provst Hald refererer til, da han i sommeren 1861 kommenterede Kolds ansøgning på følgende måde:

*»Denne Sag er formeentlig afgjort for Amtsskoledirektionens Vedkommende, idet den paa Ministeriets Forespørgsel om, hvordan de 800 Rbd. skulde anvendes, som den havde andraget paa at faa af Sorø Akademis Midler, svarede, at det var bestemt, hvis Dalby Skole vedblev at bestaa, at dele beløbet mellem denne og Lumby Skole, og da Ministeriet derefter bevilligede de 800 Rbd, kan de 400 Rbd vel ikke nægtes Dalby Skole«.*⁵⁶

De amtslige skolemyndigheders afvisende eller lunkne indstillinger resulterede imidlertid ikke i, at Kold mistede sin statsstøtte. År efter år bevilgedes det samme beløb, og sagen ekspederedes rutinemæssigt af de amtslige myndigheder uden særlige kommentarer. I 1869 demonstrerer skolerådet imidlertid endnu engang sin uvilje mod Kolds skole og sin irritation over at skulle udbetale skolen offentlig understøttelse. Et medlem af skolerådet, W. Petersen, insisterer nemlig på, at følgende bemærkning skulle påføres Kolds ansøgning: »at den omhandlede Understøttelse ikke vedkommer Skolerådet, da den bevilges til vedkommende af Statskassen, uden at Skoleraadet derpaa har nogen Indflydelse«. Kommentaren var velanbragt, for hvorfor skulle skolerådet og amtsskoledirektionen overhovedet drages ind i sagen, når ministeriet alligevel ikke fulgte de indstillinger, man gav? Problemet løste sig selv. Kold døde den 6. april 1870, og skolen omdannedes til en pigeskole.

Amtsstøtte opnåede Kold aldrig, selv om han prøvede et par gange. I ansøgningen for skoleåret 1859/60 – det år bondehøjskolen i Lumby oprettedes – ansøgte han om at få bevilget og tilstået, »hvad de høje Autoriteter maatte finde passende for denne Skole i Sammenligning med andre lignende Undervisningsanstalter«. Ansøgningen var lang og udførlig. Kold havde 29 elever, underviste efter planen fra marts 1858, men med større vægt på kemi og landbrugsfag. Lige lidt hjalp det.⁵⁷ 1862 forsøgte han igen. Elevtallet var nu 36, og han havde besluttet at opføre en ny skolen tættere på Odense. Ansøgningen udtrykte håb om, at det høje skoleråd vil tilstå støtte »til et saadant Bygningsforetagende i Lighed med, hvad der baade her i Amtet og andre Steder i Landet er blevet lignende Skoler tildeel«.⁵⁸

Det er vanskelig at gennemskue, om Kold virkelig har troet på muligheden af amtsskoleautoriteternes støtte til forehavendet; måske var ansøgningen blot en provokation. Han har selv udtalt, at han ønskede myndighedernes anerkendelse af skolen. I et brev til højskolemanden Jens Lassen Knudsen omtalte han en udtalelse af Grundtvig, at Kold var en nar, hvis han søgte et større tilskud, end han absolut behøvede og derved gjorde sig mere afhængig af det offentlige, end han i virkeligheden var. Det kunne se ud som fejhed, hævdede Kold, hvis han ikke søgte amtsrådet og derved underkastede sig dets tilsyn. Men kan Kold have forestillet sig, at de amtslige skolemyndigheder ville medvirke til, at han måske udkonkurrerede? Kold var i besiddelse af en stærk skæbnetro.⁵⁹

Det eneste tegn på en opblødning i de amtslige autoriteters holdning til Kold finder man i et brev, som den nytiltrådte amtmand E.S.E. Heltzen i oktober 1869 sender

til ministeriet. I brevet forklarer han, at skolerådet finder det rigtigst, at statsstøtten til Kold udbetales direkte af ministeriet, når nu et flertal i skolerådet ikke har fundet anledning til at støtte denne skole. Om sin egen holdning siger han, at han endnu ikke har haft lejlighed til at gøre sig bekendt med Kolds skole:

»Jeg vilde for mit Vedkommende ikke i den Omstændighed, at ingen Examen holdes eller bestemt Læreplan forelægges, see nogen Grund til at stemme imod, at ligesom Skolefonden understøtter en Hoiskole af modsat Retning her i Amtet; saaledes for Ligheds Skyld nogen Hjælp af Samme Fond paa Ansøgning tilstodes Hjaltese Skole,⁶⁰ som siden den endog uden Amtsskoledirectionens Anbefaling erholder Bidrag af Statskassen, maa antages at være det høie Ministerium bekjendt fra fordelagtig Side. Men da der i Skoleraadet er afgjort Stemning derimod, og Forstanderen formodentlig i Følelsen heraf ikke heller søger Bidrag fra Skolefonden, stilles Raadet i et højest eiendommeligt Forhold ved at skulde være Mellemmand i [?] til Skolens Tilskud«.⁶¹

Kold klarede sig uden den amtslige støtte. Mens elevtallet i Lumby dalede, steg det støt i Dalum. I 1862/63 har han ifølge Rosendals tal 58 karle i vinterhalvåret og 18 piger på sommerkursus. I 1867/68 er tallet steget til 93 karle og 79 piger. Ved Kolds død i 1870 er skolen kendt i hele landet og får en betydning for hele højskolebevægelsen, som rækker langt i tid og sted

Men livet på Kolds højskoler var heller ikke altid let. Selv om provst Struer i 1863 havde omtalt sammenholdet på Kolds skole, kunne det af og til være så som så med dette. Kold kunne, ifølge historikeren Hanne Engberg, til tider være en dømmesyg og selvtilstrækkelig person, som forpestede tilværelsen for sine medlærere.⁶² Han var også en person, som i mange forhold valgte at gå sine egne veje og afviste fælles bestræbelser på at forbedre forholdene for højskolerne i al almindelighed, som flere af de andre højskolemænd stod sammen om.⁶³

Økonomiske problemer havde Kold også. I 1862 nåede hans gæld på et tidspunkt op på 10.000 rbd; men elevtilstrømning, dårlig aflønning af lærerne samt elevernes indsats i skolens landbrug, der gjorde skolen næsten selvforsynende, overvandt vanskelighederne. Om der var nogen sammenhæng mellem den mavelidelse, som Kold døde af, og den kost, han i årevis havde indtaget, vides ikke. I 1869 skrev forstanderen på Vester Skjerninge højskole, Anton Nielsen, til kollegaen Ludvig Schrøder, at han syntes, det var et hundeliv, de levede på Dalum højskole, uhyggeligt både udvortes og indvortes.⁶⁴

Konklusion

De kritiske røster, som i forbindelse med den første bevilling af tilskud til bondehøjskolerne i 1851, havde påpeget problemerne ved at give en bevilling uden samtidig at formulere de kriterier, som beløbene skulle bevilges efter, skulle vise sig at få ret. Problemerne blev endnu tydeligere, da man efter skolelovens vedtagelse i 1856 gav de autoriteter, der havde et formynderskab i forhold til folkeskolen, en bevilgende rolle i forhold til folkeoplysningen.

Bevillingerne af tilskud til bondehøjskoler i Odense Amtsrådsreds 1856-1892 viser, at de autoriteter, der sad i skolerådet og amtsskoledirektionen, havde klare meninger om, hvad ungdommen burde lære, og hvordan indlæringen skulle foregå, og forsøgte med tilskuddene at påvirke udviklingen i den retning, som de anså for den rigtige. Den åbenlyse favorisering af Lumby bondehøjskole var ikke kun udtryk for en positiv særbehandling af denne skole. Skolerådet og amtsskoledirektionen lod sig også bruge i et bevidst forsøg på at udsulte og udkonkurrere den skole, hvis ideologiske ståsted og utraditionelle indlæringsmetoder man ikke kunne tolerere.

Skolerne selv forsøgte i større eller mindre grad at spille den rolle, som bedst kunne betale sig. Kristen Kold kørte et dobbeltløb, hvor han udadtil stod fast på sine synspunkter; men i ansøgningerne til amtet anstrengte han sig tydeligvis for at opnå understøttelse og anerkendelse. Lumby bondehøjskoles forstandere underkastede sig åbenlyst smagsdommernes forventninger og forsøgte at forme skolen og eleverne præcist, som de bevilgende myndigheder gerne ville have det, uden at det dog på langt sigt var tilstrækkeligt til at sikre en levedygtig skole.

Hvorfor eleverne strømmede til Dalum, men udeblev i Lumby kan der med udgangspunkt i denne undersøgelse kun gisnes om. På begge skoler kneb det voldsomt med at få økonomien til at hænge sammen, og begge steder var der perioder med spændinger mellem lærere og forstander. Balladen mellem bestyrelsesformand Lehn og forstander Gudme i 1862 gavnede naturligvis ikke skolen i Lumby, og den svækkede skole havde måske derfor endnu vanskeligere ved at klare sig igennem krigsårene end Kolds skole. Det er endvidere et spørgsmål, om A. Strange Nielsens konklusion (note 27) mht. bondeskolernes stærke lokale og folkelige forankring holder for Lumby skoles vedkommende, i hvert tilfælde er det offentlige tilskud og ikke lokalsamfundets ofre, der holder skolen i live. Endelig var det afgørende måske imidlertid, at det var for kedeligt i Lumby, som også dr. Steenstrup havde antydnet efter sit besøg i 1877, og at skolens strenge fokus på almindelige skolefag og landbrugs-kundskab ikke appellerede stærkt nok til landboudgdommen.

Noter

1. Friskoler for den konfirmerede ungdom kendes under en række forskellige navne. For de første skolars vedkommende var «bondehøjskole» eller »højere bondehøjskole» ret almindelige navne. Senere blev navnene brugt til at signalere skolernes forskellige ideologiske udgangspunkt. Således var navnet højskole eller folkehøjskole ikke yndet uden for grundtvigianernes kreds, og det er således næppe nogen tilfældighed, at skolen i Lumby i begyndelsen kalder sig Lumby bondehøjskole og senere Lumby landboskole.
2. Kristen Kold var læreruddannet fra Snedsted Seminarium ved Thisted. Efter afsluttet uddannelse blev han huslærer i Solbjerg på Mors, hvor han stiftede bekendskab med de gudelige vækkelsesbevægelser og blev »vakt». Siden var hans liv præget af dyb kristentro og en fast overbevisning om, at hans livsmission var at hjælpe andre til den samme tro og indsigt, som han selv havde nået gennem vækkelsen. Da ansættelse i den offentlige skole blev nægtet ham, fordi han ikke ville indordne sig under myndighedernes anvisninger, levede han en tid som bogbinder i København, hvor han bl.a. kom i kontakt med kredsen omkring Grundtvig. Efter en afstikker til Smyrna, først som huslærer for missionær L.D. Hass, som han dog ragede uklar med, og siden som bogbinder, kom han i 1847 tilbage til Danmark vandrende til fods med en trækvogn fra Trieste til Thisted. I Smyrna udviklede han, efter eget udsagn, de pædagogiske ideer, som skulle danne udgangspunkt for hans skolevirksomhed på Fyn.
3. Hanne Engberg: *Historien om Christen Kold. En skolehistorisk afhandling*, 1985, s. 182, 188. (herafter Hanne Engberg).
4. Jørgen Victor Bloch var en ivrig vækkelsespræst og en gammel ven af Kold, som bl.a. havde været

- huslærer for hans børn. Bloch var en varm fortaler for kirkens og skolen frigørelse fra staten, og var foruden at være præst og provst medlem af Folketinget og en flittig skribent. Han udgav sit eget tidsskrift, *Christeligt Folkeblad*, foruden en række flyveskrifter. Loven om sognebåndsløsning og loven om skolefrihed, som Rigsdagen vedtog i 1855, var ikke vidtgående nok for Blochs smag, og i sine bestræbelser på at opnå endnu større frihed på skoleområdet stiftede han i november 1856 Selskabet for den danske Almueskole. En af Blochs ivrigste modstandere var Rigsdags- og præstekollegaen C. E. Møller fra Dalby, som i forbindelse med sognebåndsløsningslovens vedtagelse havde forudset, at den ville give anledning til uro i sognene. Hanne Engberg, s. 210.
5. En kopi af brevet til ministeriet findes også i Odense Amtsrådskreds Skoleråds arkiv (herefter OAS), j. nr. 46. Landsarkivet for Fyn (herefter LAO).
 6. Hanne Engberg, s. 207.
Medlemmerne af amtsskoleledelsen var foruden amtmanden:
Bjerge-Åsum herreds provsti : J. L. Rohmann, Rønninge, 1856-1860.
: F.A. Hansen, Fraugde, 1861-1880.
Lunde-Skam og Skovby herred : C. H. Hald, Lumby, 1856-1882.
: C.J.H. Fog, Bogense-Skovby, 1883-1893.
Odense købstad : H.P. Svitzer, 1856-1857.
: A.K. Damgaard, 1858-1895.
Odense herreds provsti : N. J. Struer, 1856-1874.
: C. F. Møller, 1876-1885.
 7. Ideen var at skabe et folkeligt, dansk alternativ til den akademisk prægede latinske. Ved oplysning og folkelig vækkelse skulle bondestanden løftes ud af uvidenheden og forberedes til at blive aktive og ansvarlige borgere i det nye demokratiske system, som man forudså måtte komme.
 8. Roar Skovmand; *Folkeshøjskolen i Danmark 1841-1892. Studier over en oplysningsbevægelse i det 19. århundrede*, 1944, s. 34 (herefter Roar Skovmand), og Sofus Høgsbro i en usigneret artikel i *Dansk Folketidende*, nr. 33, 1868.
 9. Roar Skovmand s. 33-43.
 10. Citeret efter Høgsbro i *Dansk Folketidende*, d. 14. august 1868.
 11. Citeret efter Roar Skovmand, s. 104f. Grundtvig skulle senere fortryde dette synspunkt, og i 1859 stemte han imod en forhøjelse af bevillingen med den begrundelse, at et højere tilskud blot ville skade skolernes uafhængighed. Roar Skovmand, s. 119.
 12. Således skriver han den 17. juni 1852: »Det vil være Departementet bekendt, at jeg i det hele ikke nærer nogen stor Tillid til, hvad der lader sig udrette ad den Vei, hvorpaa man for at anvende den efter et privat Forslag i Folkethinget bevilgede Sum til højere Bondeskoler, har maattet slaa ind, og jeg antager, at der ved en almindelig Lovgivning om Skolevæsenet paa Landet maa fastsættes andre Former for hvad Staten til det her tilsigtede Formaals Fremme kan og vil gjøre; men den midlertidige Character, jeg ifølge heraf maa tillægge den hele Art af Understøttelser, gjør det ogsaa vanskeligt at opstille bestemte regler for deres Tilstaaelse. Hvad der forekommer at kunne og maatte gjøres, er deels ved de indkommende Andragender at prøve, hvorvidt de antyder og lover en Underviisning, som det er rimeligt, virkelig kan gives, som har udsigt til at blive benyttet og dog kan stifte nogen Nytte, omend i en indskrænket Kreds, deels at give Understøttelsen, hvor den gives, paa en saadan Maade, at der ikke kan paatrykkes Sagen et Udseende af Fasthed og Varighed, som kan binde der Offentlige eller give Anledning til Klage ved Ophøret«. Citeret efter Roar Skovmand, s. 107.
 13. Amtsskoleledelsen har egne forhandlingsprotokoller, men journal fælles med skolerådet.
 14. Roar Skovmand, s. 115.
 15. *Rigsdagstidende*, Folketingstidende (herefter Rt. Ft.), 1866/67, sp. 3334.
 16. Rt. Ft., 1856-57, sp. 1472-1500.
Ved en anden lejlighed fremsatte Sofus Høgsbro fra Folketingets talerstol en påstand om, at det stik mod skolelovens hensigt var blevet amtsskoleledelserne og ikke skolerådene, der afgjorde fordelingen af skolefondens midler, fordi skolerådene kritisk fulgte amtsskoleledelsernes indstillinger. Rt. Ft., 1860, sp. 2501.
 17. I forbindelse med uddelingen af de første statstilskud i 1851 indkom der til ministeriet 20 andragender, men kun seks skoler – heriblandt Kolds skole – slap gennem nåleøjet og fik udbetalt et tilskud. Roar Skovmand, s. 108f.
 18. Roar Skovmand, s. 64-72.
 19. Om provst Rohmanns besøg hos Kold i november 1856: Hanne Engberg, s. 208.
Provst Rohmanns bemærkninger til Kolds ansøgning: OAS, j. nr. 46.
 20. Rohmann beslutter sig for at afholde sig fra at stemme. Ifølge Hanne Engberg fordi han kommer i tvivl, da mindretallet af Stubberup-Dalbys sogneforstandere gør ham opmærksom på, at der findes en plan fra 1851. Der er ingen tvivl om, at Kold selv er årsag til misforståelsen, idet han, som det vil

- fremgå af den nedenfor refererede samtale med Monrad, har sagt til Rohmann, at der ingen plan var.
21. Hanne Engberg, s. 221.
 22. I Kolds beretning hedder det bl.a.: »Den 26. marts stod, som Provst Hald fra Lumby naadigst behagede at udtrykke sig »Hovedsalget« i den nu i to Aar førte Skolekrig, og vi vandt Seier (...) De høje Her- rer indtog deres Højsæder, som de romerske Fædre efter Slaget ved Zama, for at meddele Cartago sin Dødsdom. Poulsen fik Befaling til at rykke ud med sit travelige Forsvar, som snart forvandlede til et halvførtvivlet Angreb. Centrifugal, Centripetal med flere Kræfter sættes i Bevægelse, og Poulsen er- klærede, at dersom Jordens Tyngdekrafter ophørte; men Svingkraften vedblev, vilde den svinge os fra sig i Afgrunden, og denne Erklæring blev afgiven med saamegen Kraft, at vi alle følte os i faldet, vir- kede som et elektrisk Slag paa Censorerne. Og nu fik Hæren Bersærkerang, Phosforkalk og Kali, Imperfekter og Plusqvamperfekter regnede som Confekt, Sukkerkugler og Granatæbler ned over Fjenden, at han tilsidst, som Antonius i Slaget ved Arctium, overgav sig paa Naade og Unaade (...) Til overflod læste vi Engelsk og sang 4-stemmig, og Højærværdige Provst Rohmann erklærede sig gan- ske tilfredsstillet (...) Stiftamtmanden var glad og takkede Eleverne.... Imidlertid forundrede man sig over det herskende Liv i Skolen, og navnlig Provst Hald bemærkede, at der laae et sjældent rart Ud- tryk i Elevernes Ansigt. Men at det kunde være en Frugt af Omgangslivet og Underviisningen, syn- tes han ikke at forstaa«.
 23. Citeret efter Hanne Engberg, s. 228.
 24. Forhandlingsprotokollen for Odense Amtsråds-kreds Amtsskoledirektion, den 26. marts 1858.
 25. Forhandlingsprotokollen for Odense Amtsråds-kreds Amtsskoledirektion, den 18. maj 1859.
 26. Således fremsatte folketingsmand I.A. Hansen i 1857 en påstand om, at amtsskoledirektionerne favo- riserede skoler, der underkaster sig deres vilje. Rt. Ft., 1856/57, sp. 1934.
 27. A. Strange Nielsen har beskrevet fremvæksten af en række fortsættelsesskoler af samme tilsnit som Lumby bondehøjskole. Han konkluderer, at det karakteristiske ved fortsættelsesskoler og bondeskoler er, at de blev til ved de lokale bønders eget initiativ for at imødekomme bøndernes trang til dygtig- gørelse og til udvikling af nye driftsformer og rentabilitet og ofte med betydelige personlige ofre for de bønder, der gik foran. Det er imidlertid et spørgsmål, om denne karakteristik holder for Lumby bondehøjskoles vedkommende.
A. Strange Nielsen nævner i kapitel 6, »Landboskolen i Krejbjerg/ Oddense«, endnu et eksempel på konkurrence mellem de to skoleretninger, og ordvalget levner ingen tvivl om Strange Nielsens egne sympatier. Han skriver: »En kreds af mennesker med kapellan, senere sognepræst Niels Kr. Glud, Je- bjerg, i spidsen forsøgte at skaffe sig indflydelse på skolen for at præge den i grundtvigsk retning. Det udviklede sig til en kamp om skolen. Den grundtvigske opposition tabte, nedstemt af de jordnære, for- nuftsprægede (rationalistiske) Sallingbønder«, A. Strange Nielsen, *Kundskab er magt. Fortsættelses- skoler i Landbosamfundet*. Odense 1998, s. 28.
 28. Skolerådets forhandlingsprotokol, 28. februar 1860.
 29. Tilskuddenes størrelse fremgår af skolerådets forhandlingsprotokol og for Lumby bondehøjskoles vedkommende dels af de årligt indsendte regnskaber, dels af en samlet oversigt udarbejdet af Lumby landboskoles sidste bestyrelsesformand pastor C. Urban Hansen, Lumby. Skolens regnskabsprotokol, en begrænset mængde korrespondance og den omtalte oversigt er afleveret til Landsarkivet for Fyn, Topografica Lumby, nr. 64: 1859-1900, Lumby Landboskole.
Af H. Rosendals, *Danmarks Folkehøjskoler og Landbrugsskoler 1844-1894*, 1894 (herefter til Ro- sendal), s. 13 fremgår det fejlagtigt, at Kold skulle have modtaget amtsstøtte i perioden 1863 til 1870. Fra 1868 ydes indirekte støtte til højskolerne i form af tilskud til trængende elever. Også disse tilskud administreres af skoleråd og amtsskoledirektionerne, og ligesom det var tilfældet med de direkte til- skud, sættes der fra flere sider spørgsmålstegn ved tildelingsprincipperne og skolemyndighedernes upartiskhed. For af undgå de amtslige myndigheders fingeraftryk (mht. fordelingen mellem skolerne) på de fordelte elevtilskud foreslår C. Berg – men uden at opnå tilslutning til ideen f.eks., at skoleråde- ne skulle have tildelt et antal fribiletter, som eleverne efterfølgende kunne bruge, til hvilken skole de ville. Rt. Ft., 1866/67, sp. 5953.
 30. Ordsprog citeret efter Marius Madsens, Åsum, som var elev på Lumby landboskole i 1889/90 og hvis notesbog opbevares på det lokalhistoriske arkiv i Lumby.
 31. OAS j. nr. 188.
 32. OAS j. nr. 280.
 33. OAS j. nr. 320.
 34. OAS j. nr. 790.
 35. De endeløse diskussioner om statstilskuddenes fordeling og tilsynets rolle og de skiftende ministres laden-stå-til holdning nåede et vendepunkt, da J.C.H. Fischer i 1875 blev kultusminister i det nye Estrup-ministerium. Resolut meddelte han skolerne, at de i deres ansøgninger skulle oplyse, hvorvidt de ville være villige til at lade deres skoler »undersøge af en af Ministeriet dertil beskikket mand«.

Tiltaget gav anledning til voldsom diskussion i Rigsdagen, men selv blandt højskolevennerne var holdningen ikke entydig. Fordelen ved en tilsynsmand, som havde kendskab til alle skolerne, var, at man ville opnå en mere ensartet bedømmelse, og at ministeriet ved siden af skolerådene og skoledirektionerne havde deres egen mand med i tilsynet. Ulempen var naturligvis, at så meget stod og faldt med den person, ministeren ville udnævne. Chr. Berg mente således, at det ville være bedre med 50 provster, fordi man så i det mindste ville opnå 50 forskellige blik på sagen.

Da ministeren meddelte, at flere skoler har meldt positivt ud mht. at modtage tilsynet, giver både Berg og Klaus Berntsen i ophidsede taler og artikler udtryk for, at skolerne i så fald har svigtet deres idegrundlag, og Berg går så vidt som til at forestå, at det måske er på tide at »befri« skolerne for statstilskuddet. Roar Skovmand, s. 230.

36. Roar Skovmand, s. 282.

37. Roar Skovmand, s. 379.

38. Roar Skovmand, s. 386.

39. Feilberg til Urban Hansen i Lumby Landboskoles arkiv. LAO, Topografica Lumby, nr. 64.

40. OAS, j. nr. 603.

41. OAS, j. nr. 280.

42. OAS, j. nr. 280.

43. OAS, j. nr. 280.

44. Ifølge H. Rosendal, s. 31. Rosendals tidsangivelser er ikke helt pålidelige. Således skriver han, at Holm overtager forstanderstillingen efter Gudme i 1861, hvilket ikke er rigtigt.

45. OAS, j. nr. 280.

46. OAS, j. nr. 651.

47. OAS, j. nr. 1404.

48. Citeret efter Roar Skovmand, s. 280.

49. Det kommer imidlertid heller ikke til at gå for Frantzen i Oddense og ej heller ved Janderup højskole ved Varde, som bliver Frantzens næste destination. I oktober 1900 skriver han til sin gamle bestyrelsesformand i pastor Urban Hansen i Lumby: »Min Stilling her er uholdbar. Det gaar mig her som i de sidste Aar i Lumby, og som det gik i Oddense«. Frantzen føler sig slået ud af kurs som højskolemand. Den vestjyske ungdom vil absolut til »de skønne Egne og de store Skoler«, og elevtallet i Janderup er dalet fra 15-16 den første vinter, Frantzen var på skolen, til syv-otte. Han har derfor anmodet bestyrelsen om at »disponere over Skolen som den vil fra 1. Maj 1901«. Frantzen er 66 år gammel, næsten blind af grå stær og lider af en række andre uheldelige lidelser, som han remser op i brevet. Han er desuden ganske uden formue og rådløs med hensyn til, hvordan han fremover skal skaffe til dagen og vejen, og beder derfor præsten udfærdige en anbefaling til støtte for en pensionsansøgning. Han skriver, at han har været i kontakt med både dr. Steenstrup og dr. Feilberg, som begge har lovet at støtte hans sag, selv om Feilberg har ladet ham vide, at chancerne nok ikke er store.

Frantzen til Urban Hansen i Lumby landboskoles arkiv. LAO Topografica Lumby, nr. 64.

Odense landboskole er en af de skoler, som A. Strange Nielsen skriver om i sin bog. Se også note 27.

51. OAS, j. nr. 1631.

52. OAS, j. nr. 2053.

53. Klaus Berntsen: Erindringer, Bd. I., 1922, s. 63.

54. Knud J. V. Jespersen: *Aldrig færdig – men altid på vej*. Dalum landbrugsskole 1886-1986, 1986, s. 18-22.

55. Odense Amtsråds Skoleråd j. nr. 153.

56. OAS, j. nr. 176.

57. Odense Amtsråds Skoleråd J 163.

58. OAS J. 240.

59. Hanne Engberg beretter således f.eks., hvordan Kold og Lassen Knudsen, da denne er blevet lærer ved skolen i Dalum, kommer på kant med hinanden. Lassen Knudsen havde små børn og udtalte sin bekymring over en åben brønd på gårdspladsen, hvilket Kold blot afviste med, at det var udtryk for vantrø og skrøbelighed. Hanne Engberg, s. 259.

60. Dalum skole ligger egentlig i Hjallese.

61. OAS, j. nr. 475. Brevet er kun bevaret i kladdeform.

62. Om forholdet til Povlsen Dal og Lassen Knudsen, se Hanne Engberg, s. 257ff.

63. I sommeren 1859 blev der f.eks. afholdt et sommermøde hos Kold i Dalby, som resulterede i, at deltagere udarbejdede en appel til Rigsdagen om et større statstilskud, en mere retfærdig fordeling af pengene og et uvildigt tilsyn. Skønt appellen i høj grad var relevant for Kolds egne vanskeligheder med amtsmyndighederne, ville han ikke skrive under. Hanne Engberg, s. 240.

64. Hanne Engberg, s. 282.

*Elisabeth Bloch, f. 1960, historiker, arkivar ved
Københavns Stadsarkiv fra 1998.*